

Hegels kritik af Kants erkendelsesteori

Emneprøve af

Mikkel Holm Sørensen

1996

Indledning

Med udgivelsen af Kritik der reinen Vernunft (herefter KrV.) håbede mange i Kants samtid, at den store filosof fra Königsberg, ville kunne mane den spirende frustration og fremmedgjorthed til jorden, som var affødt af blandt andet Kants eget fundament, oplysningstanken. Frygteligt skuffede blev man, da det viste sig, at ikke engang en af åndens ypperligste kræfter formåede at knuse afmagten og vise vejen frem mod humanismens endelige triumf. Tværtimod cementerede værket splittelsen, og fremmedgjortheden blev nu nærmest institutionaliseret. Så stort var chokket, at man kender til deciderede Kant-kriser, hvor intellektuelle blev modløse og ligefrem selvmorderiske over denne åndens fallit. De næste to kritikere fra Kants hånd gjorde ikke situationen bedre. Hvor dikotomierne mellem subjekt og verden, følelser og fornuft, tilbøjeligheder og pligter, individet og staten osv., tidligere blot tog sig ud som løselige problemer, så de nu ud til være uomgængelige betingelser for den menneskelige eksistens.

Langsomt fandt selv de mest autoritetstro dog ud af, at det måske ikke var hele sandheden, Kant havde afdækket, og at man skulle forsøge, at gå en anden vej over de kløfter, der havde vist sig. Nogle afviste Kants projekt helt, andre prøvede at forbedre det, men fælles for de efterfølgende filosoffer var, at de alle mere eller mindre eksplicit forholdte sig til den kritiske filosofi. Denne periode, som begynder med KrV. og afsluttes med Schellings død, har man senere valgt overordnet at kalde den klassiske tyske periode og parallelt hermed, den tyske idealisme, idet fællesnævneren for de mest fremtrædende af disse filosoffer var en eller anden idealistisk udformet filosofi.

Hegels filosofi anses af mange for kulminationen af denne periode, og som det skarpeste opgør med Kant.¹ Faktisk skal store dele af Hegels system ses på denne

---

¹ Hvorvidt denne opfattelse er korrekt, vil jeg ikke nærmere komme ind på her. Dog vil jeg påpege, at den ikke berettet rent kronologisk, og nok heller ikke filosofisk, bl.a. fordi Hegels filosofi er svært eklektisk. De mest imponerende er faktisk det enorme taksonomiske stykke arbejde Hegel har udført, for at samle det hele til et så prætentivt og omfattende system.

baggrund, og lader sig ikke let anskueliggøres uden.

Jeg har i denne opgave tænkt mig at give en fremstilling og diskussion af Hegels kritik af Kants erkendelsesteori, som den kommer til udtryk de mest centrale steder i værkerne.² Dette vil ske på baggrund af en fremstilling af Kants erkendekritiske projekt, som det er udformet i KrV. Længden af afsnittet om Kant dikteres for det første af emnets karakter men også af muligheden for senere i opgaven at kunne diskutere de konkrete problemstillinger.

På grund af Hegels kritiks særlige karakter, ser jeg mig nødsaget til lejlighedsvis at referere til hans eget system, selvom omfanget af denne opgave ikke tillader mig præsentere dette system nærmere. Sagen er den, at der gør sig et cirkulært forhold gældende mellem kritikken af Kant og Hegels eget system, således at kritikken lettest forstås på baggrund af Hegels system, som til gengæld på sin side skal ses som en elaborering af kritikken.

Fremstillingen af Kants filosofi samt Hegels kritik vil jeg så vidt muligt friholde fra længere polemiske indlæg og først drøfte rimeligheden af til sidst. Dog tillader jeg mig at give mit besyv med ved problemer, som Hegels ellers omfattende kritik ikke behandler.

For god ordens skyld vil jeg gøre opmærksom på, at Hegels kritik kun vil blive behandlet tematisk og ikke historisk. Dels fordi dette ville sprænge rammerne for denne opgave, dels fordi Hegels kritik alligevel uden problemer kan fremstilles systematisk og konsistent. Den forekommende udvikling i Kant-kritikken, er blot korreleret med den gradvise opbygning af Hegels eget system, og er ikke udtryk for væsentlige ændringer i hans grundopfattelse af Kants filosofi.

---

² Værkerne der danner grundlag for min kritik er Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften (Enz.), hovedsageligt 40-60, Phänomenologie des Geistes (PdG.), indledningen, Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie (VGP), afsnittet om Kant.

Kants erkendekritik

Kants erkendelsesteori kan i store træk betragtes som et forsøg på at restaurere filosofien, efter den dogmatiske rationalismes og i særdeleshed Hume's empirismes skibbrud. Opgaven var at finde en passage over den afgrund, som henholdsvis rationalisternes tro på den analytiske erkendelse og empiristernes forsøg på erfaringsbaseret ditto havde blotlagt. Da de to positioner imidlertid så ud til at udgøre komplementære muligheder for filosofiske grundprincipper, kunne Kant således ikke blot starte et helt nyt sted, men var nødsaget til at finde sin løsning i en eller anden form blandt de hidtidige afprøvede. Strategien Kant vælger, er derfor at tage lidt af det bedste fra begge lejre, og således lægge beslag på deres respektive kæpheste.

Fra rationalistisk side fandt man de formale videnskabers deduktive metode forbilledlig, og mente at kun analytiske udsagn og begrebsanalyse kunne befordre apriorisk- og dermed sikker erkendelse. Empiristerne vendte sig herimod, idet de hævdede at analytisk erkendelse godt nok er sikker, men til gengæld intet udsiger om verden og således blot uddyber og elaborerer vores i forvejen givne begreber og definitioner. Hvis man vil opnå erkendelse om verden, må man tage sit udgangspunkt i det umiddelbart givne, erfaringen. Disse to veje til erkendelsen, den aprioriske og aposterioriske, tilægges normalt respektivt to typer domme, henholdsvis de analytiske og de syntetiske. Grunden til denne gængse sammenholdning af aprioriske og analytiske domme overfor aposterioriske og syntetiske skyldes, at der ikke gives analytisk aposteriorisk domme, idet disse kategorier gensidigt udelukker hinanden (*contradictio in adjecto*), som essentielt afgørbare henholdsvis før og efter erfaringen. Hvad de syntetisk apriori domme angår, kan ikke på samme kategoriske måde afvises, men regnes almindeligvis for problematiske, idet de skulle føje noget nyt til subjektet uden erfaringens hjælp.

Indvendingen går på, at enten er der alligevel tale om en aposteriorisk dom, eller vil den ved nærmere studium vise sig at være analytisk.

Kants påstand er nu, at hvis metafysik overhovedet skal være mulig som videnskab, skal den udvide vores erkendelse om verden, og samtidig være sikker. De eneste type domme der kan honorere disse krav, er de syntetisk apriori, og hvis metafysikken skal have nogen berettigelse, må den benytte sig af disse. Kant er ikke alene overbevist om syntetisk apriori dommes mulighed, men hævder ydermere, at de de facto eksisterer indenfor matematikken og geometrien. Sætninger som " $5 + 7 = 12$ " og "den korteste vej mellem to punkter er en ret linie", er ikke som hidtil antaget analytiske hævder Kant, men netop syntetisk apriori, idet '12' ikke er indeholdt i '5 + 7' og begrebet om 'den korteste vej' ikke siger noget om en ret linie. Alligevel er sætningerne evidente og skal ikke verificeres aposteriorisk.

Problemet er således ikke for Kant om syntetisk apriori domme er mulige, men snarere *hvorledes* de er mulige. Hvad ligger til grund for, at matematikken og geometrien indeholder sikker viden, som ikke er analytisk, og som derfor ikke har sin nødvendighed 'indenfor' systemerne selv? Netop besvarelsen af spørgsmålene: hvorledes er syntetiske domme apriori mulige indenfor matematikken og geometrien, bliver ledetråden til første del af KrV, den transcendentale æstetik. Tilsvarende udgør den transcendentale analytik en undersøgelse af, hvorledes syntetiske domme apriori er mulige indenfor fysikken. Hvad angår undersøgelsen af metafysikken, er spørgsmålet anderledes formuleret, idet det essentielt kritiske³ i Kants projekt er, at vise at svaret på om syntetiske sætninger apriori er mulige indenfor metafysikken, falder negativt ud.

Kants metode til at besvare ovennævnte spørgsmål er, at fortage en 'kopernikansk vending', hvorved fokus vendes fra objektets indvirkning på subjektet, til subjektets egne konstituerende ydelser i erkendeakten. Denne vending udføres på

---

³ Hermed mener jeg den objektive genitive betydning af værkets titel.

det mere formelle plan, ved at Kant sætter sig for at undersøge hvilke momenter, der indgår i erkendeakten. I denne undersøgelse betones det, at der er to forskellige, men interdependente kilder til erkendelsen, nemlig sanseevnen (Sinnlichkeit) og den begrebslige forståelse (Verstand).⁴ Interdependensen skyldes at sanseevnen kun er intuitiv og forstanden udelukkende fungerer diskursivt, hvilket kommer fyndigt til udtryk i Kants berømte sentens: "Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind"⁵.

Der gives med andre ord både en stoflig komponent (Materie), som er det sensoriske indhold (Empfindungen) i erkendelsen, samt et syntetiserende element, forstanden, der ordner mangefoldet i erkendelsen sansedata til en enhed. Formgivningen i erkendeakten er apriorisk, og er som forudsætning for erfaringserkendelse, ikke givet med denne.

Ved at godtgøre både et aposteriorisk moment (sancedata), og et apriorisk moment (formgivningen) i erkendeakten, formår Kant, at imødekomme begge før omtalte antagonistiske positioner, idet den udlægger sand erkendelse som samtidigt empirisk og apriorisk. Undersøgelsen af den sanselige side af erkendelsen foretages i den transcendentale æstetik, hvorimod det andet moment, forstanden, undersøges i den transcendentale analytik.

Den transcendentale æstetik

Den transcendentale æstetik begynder med en undersøgelse af det Kant kalder de rene anskuelsesformer. Rene anskuelsesformer er de forskellige formelle måder, at objekter kan fremtræde på. Det vil med andre ord sige, de apriori betingelser der gives for anskuelse overhovedet. Af disse former findes der to, nemlig rummet og tiden. Alle anskuelser må være givet tidsligt og

---

⁴ KrV.B 75.

⁵ KrV.B 78.

desuden må anskuelser angående forhold udenfor subjektet ydermere være underlagt rummets formelle betingelser. Kant hævder at tiden og rummet netop som anskuelsesformer, ikke er udledt af erfaringen, men forudsætning for denne, at de ikke kan borttænkes, at de ikke er diskursive størrelser, samt at de ikke er blotte begreber. De er slet og ret de formelle betingelser, eller de rammer inden for hvilke anskuelse overhovedet er mulig.

Hermed kan ledespørgsmålet fra før, om hvorledes syntetiske domme apriori er mulige indenfor matematikken og geometrien, nu besvares. Disse domme er mulige, fordi tiden og rummet er apriori anskuelsesformer. I og med at matematikkens og geometriens sætninger ikke er udledt af begreber, men syntetisk frembragt ved hjælp af ren anskuelse og eo ipso ikke empiriske, er syntetisk apriori erkendelse mulig. Matematikkens aprioriske grundprincip er den abstrakte tidsfølge som ren anskuelse og geometrien er en videnskab, der omhandler rummet i sin idealitet, det vil ligeledes sige som ren anskuelse.⁶

At betragte tiden og rummet som aprioriske anskuelsesformer er dog ikke omkostningsfrit, men tvinger Kant til at skelne mellem tingene som fænomener (Erscheinungen), det vil sige som foreliggende for en bevidsthed, og så tingene i sig selv (Ding an sich). En Dualitet som Kant er meget berygtet for at skabe. Når alle objekter for vores erkendelse nødvendigvis er ikklædt anskuelsesformerne, er vi principielt afskåret fra at erkende tingene som de er 'an sich'. Prisen for den vundne objektivitet i den kopernikanske vending, er altså at den bevidsthedstrascendente virkeligheden for evigt forbliver terra incognita.

---

⁶ Hertil har jeg to kommentarer. For det første er Kants redegørelse for geometrien meget problematisk, idet den kun tillader en Euklidsk geometri. Kant har ret for så vidt, at alternative geometrier ikke er selvmodsigende (det er jo ifølge Kant syntetiske forhold), samt at Euklidsk geometri er langt det letteste at anskueliggøre. Det faktum, at den moderne fysik med stor succes arbejder med ikke-Euklidske geometrier, synes dog at opløse Kants argument for geometriens natur fordi den vægter den anskuelig side for meget. I forhold til matematikken vil jeg indvende, at en opfattelse af denne som essentiel temporal er i mine øjne fejlagtig, idet dette indebærer, at man kun kan forstå matematik som en opregning af en successiv række af diskrete størrelser. Det er nok mere rimeligt at betragte matematikken som en atemporal disciplin, nært beslægtet med logikken (som f.eks. Frege og Russell), og se det tidsmæssige i talrækken som et udvortes og empirisk fænomen.

Desuden er det objektivitetsbegreb Kant opnår en ret underlig størrelse, som højst kan karakteriseres som intersubjektivitet. En problemstilling der bliver endnu tydeligere i Kants undersøgelse af den begrebslige eller kognitive side af erkendelsen, den såkaldte transcendentale analytik.

Den transcendentale analytik

Efter i æstetikken at have redegjort for det første niveau i erkendeevnen, anskuelsesformerne, kommer Kant nu til næste trin, nemlig den begrebslige forarbejdning af indtrykkene i forstanden. For at et forhold eller et objekt kan siges at være erkendt, skal det ikke blot foreligge som givet, men desuden bringes under begrebslig bestemmelse, hvilket vil sige forstås. I denne forståelse er der to aspekter, som er sammenholdt i forstanden. 1) Dels må erkendelsens mangefold syntetiseres til en enhed, objektets begreb, hvori en række bestemmelser er indeholdt,

2) dels må hele erkendelsen foreligge for en og samme bevidsthed. I en fuldbyrdet erkendeakt må der således være enhed på begge 'sider'. Disse aspekter er ikke blot reciprokke, men knyttet sammen ved, at Kant i redegørelsen for forstandens syntetisering, den transcendentale metafysik, ikke godtgør dette aspekts status som nødvendig forudsætning for erkendelsen. Dette sker først i den transcendentale deduktion, hvor enhed på subjektsiden fremstilles som forudsætning for en fuldbyrdet syntetisering af objektsiden og dermed for al erkendelse.

ad 1) I Vores erkendelse af omverdenen indgår utallige begreber, men kun en helt speciel gruppe af disse interesserede Kant, nemlig de begreber der nødvendigvis *må* indgå i enhver erkendelse. Disse transcendentale aprioriske begreber adskiller sig fra de øvrige, ved ikke at være afledte, hverken empirisk eller af andre begreber og ved ikke at tilhøre anskuelserne. De er tværtimod forudsætningen for al erkendelse og alle andre begreber. De udgør forstandens

pendant til anskuelsesformerne, hvorfor Kant også i lighed med disse kalder dem de rene forstandsformer. Kants metode til reducere al tænkning til de rene forstandsformer, er ved at benytte domme som ledetråd, fordi:

Wir können aber alle Handlungen des Verstandes auf Urteile zurückführen, so dass der **Verstand** überhaupt als **ein Vermögen zu urteilen** vorgestellt werden kann.⁷

Ved at opregne hvilke typer af domme der gives, kan man således finde frem til forstandens grundlæggende syntetiserende operationer. Kant opregner ialt tolv af disse fundamentale domstyper, fordelt på i fire grupper: kvantitet, kvalitet, relation og modalitet, og kalder dem med Aristoteles for kategorier. Idet kategorier som kausalitet og substans er apriori og nødvendige for objekters foreliggen for vores bevidsthed, har de eo ipso objektiv gyldighed.

Dette kan besvare ledespørgsmålet hvorledes syntetisk domme apriori er mulige indenfor fysikken. Fysikkens love er syntetiske sætninger apriori, fordi de hverken er analytiske eller udledt erfaringen, men derimod hviler på erkendelsen egne kategorier. Med denne kopernikanske vending, kan Kant følgelig tilbagevise Humes skepticistiske induktionsproblematik. Ganske rigtig kan ingen nødvendighed gives med erfaringen, men den har objektiv gyldighed som apriorisk forudsætning for erkendelsen.

ad 2) I redegørelsen for kategoriernes gyldighed, den transcendente deduktion, er Kant nået frem til et af de helt centrale begreber i KrV., den transcendente apperception.

Efter at sanseindtrykkene er blevet forarbejdet af anskuelsesformerne, foreligger de stadigvæk som et disparat mangefold. For at kunne erkendes, må dette mangefold syntetiseres ved hjælp af kategorierne. Denne syntetisering må imidlertid kunne

---

⁷ KrV. B 94.

foregå indenfor een erkendeakt, da syntetiseringen ellers ikke ville være til megen nytte. Det er med andre ord en formel betingelse for enhed på objektsiden, at der er enhed på subjektsiden. Denne formelle enhed kalder Kant for den transcendentale apperception og om kravet om at der altid må kunne bestå en enhed i erkendeakten skriver han:

Das: **Ich denke**, muss alle meine Vorstellungen begleiten **können**; denn sonst würde etwas in mir vorgestellt werden, was gar nicht gedacht werden könnte, welches eben so viel heisst, als die Vorstellung würde entweder unmöglich, oder weninchtens für mich nicht sein.⁸

Den transcendentale apperception er altså den syntetiserende enhed, der forudsættes i enhver erkendeakt, qua syntetiserende og qua enhed.⁹

Hermed er Kant dog ikke færdig med at behandle det menneskelige erkendeapparat, for udover anskuelsesformerne og forstanden gives der endnu et niveau, nemlig fornuften. Redegørelsen for fornuften, som finder sted i den transcendentale dialektik, er et af de helt centrale steder i KrV, såvel hvad angår Kants erkendekritiske projekt, som Hegels kritik af Kant.

Den transcendentale dialektik

I undersøgelsen af anskuelsesformerne og forstanden, er det blevet klart, at kun erkendelse angående objekter som er underlagt anskuelsen apriori betingelser, samt forstandens begrebslige syntetisering, kan besidde objektiv gyldighed. Såvidt

---

⁸ KrV.B 132.

⁹ Kant påpeger at den transcendentale apperception udelukkende er en formel betingelse for erkendelse, og at der ikke herudaf bør drages nogen ontologiske konsekvenser. Se f.eks. KrV. B139-40. Dette er imidlertid en problematisk antagelse, idet den transcendentale apperception som positivt indvirkende på erkendelsen, må besidde en mere konkret eksistens end blot formel. Lignende problemer finder man hos andre filosoffer som opererer med et differentieret subjektbegreb (bl.a. tidlig Wittgenstein og Husserl), hvorved et lidet substantielt subjektaspekt tillægges en positiv funktion.

har Kant kun godtgjort legitimiteten af vores enkelte erkendeakter, men der mangler stadigvæk en redegørelse for hvordan vi danner en samlet forståelse af verden. Forstandens syntese formår kun spontant at syntetiserer anskuelsens mangefold i en og samme erkendeakt, men ikke at danne nogen systematisk forbindelse til andre akter. Der mangler med andre ord en meta-syntetiserende enhed, til at forbinde de enkelte erkendeakter til et samlet system.

Fornuften varetager, ifølge Kant, denne meta-syntetiserende funktion, idet den ud fra de enkelte erkendeakter søger at danne mere overordnede ideer. Fornuftens funktion i forhold til forstanden er således analog til forstandens i forhold til anskuelserne:

Die Einheit aller möglichen empirischen Verstandeshandlungen systematisch zu machen, ist ein Geschäft der Vernunft, so wie der Verstand das mannigfaltige der Erscheinungen durch Begriffe verknüpft und unter empirische Gesetze bringt.¹⁰

Fornuftens drivkraft er forsøget på at finde det ubetingede bag al empirisk erkendelses essentielt betingede indhold. Problemet er blot, at denne trang til at danne samlede fortolkninger af verden, ofte tilskynder fornuften til at transcender området for menneskets erkendeformåen, og der opstår hvad Kant kalder transcendentale ideer. Fornuften har dermed overskredet erkendelsens formelle betingelser, og bevæger sig følgelig ubesværet rundt uden for dens legitime område. Ubesværet fordi den som transcenderende ikke længere er underlagt erkendelsen gyldighedsbetingelser, hvorved enhver mulighed for appel til højere retsinstans går tabt. Konsekvensen er, hævder Kant, at fornuften på denne måde uundgåeligt bliver dialektisk, idet den i henhold til de tre domstyper hhv. den kategoriske, den hypotetiske og den disjunktive,¹¹ skaber metafysiske slutninger

---

¹⁰ KrV. B 692.

¹¹ De tre kategorier i relationsgruppen.

på uholdbar vis. På denne måde søger Kant med sit kritiske projekt at demonstrere, hvorfor det hidtil er gået galt med metafysikken. De uløselige diskussioner omkring Guds eksistens, verdens substans og sjælens natur er alle sammen udtryk for en transcenderende brug af fornuften, hvorved metafysik bliver rent spekulativ, og mister enhver form for verifikationsmulighed.

Hvis analytikken i KrV. er et opgør med empiristerne,¹² er dialektikken tilsvarende en tilbagevisning af rationalisternes forsøg på en ren fornuftsmæssig afdækning af verden. Metafysik i gængs forstand er slet og ret illegitim brug af fornuften.

Imidlertid er det et naturtræk ved fornuften at danne disse ideer, og som før nævnt er de også en forudsætning for, at kunne danne et kohærent billede af verden, ud fra de enkelte isolerede erkendeakter. Fornuften er altså på en gang både dialektisk og en forudsætning for en mere systematisk erkendelse. Kants løsning på dette paradoks er, at han insisterer på en udelukkende regulativ brug af de transcendentale ideer, og afskriver enhver form for konstitutiv brug. Ideerne skal med andre ord kun bruges heuristisk, som en slags ledetråde indenfor naturvidenskaben og tildels i en form for revideret, eller post-kritisk metafysik. Af samme grund betragtede Kant sin kritiske filosofi som en propædeutik til eftertidens videnskabelige metafysik, og vier hele anden halvdel af KrV. samt den senere Prolegomena til dette formål.¹³

Hegels Kritik af Kants erkendelsesteori

---

¹² Det bør dog bemærkes, at da forstanden, som er analyttikkens hovedtema, ikke alene kan danne grundlag for en systematisk naturerkendelse, er opgøret med Hume først fuldført med dialektikken. Da det imidlertid i særdeleshed er Kants antagelse om kategorierne, der udgør det egentligt anti-empiristiske i KrV., kan man med en hvis rimelighed sige, at det er her slaget står.

¹³ Det kan synes underligt at Kant tillægger de transcendentale ideer en funktion som regulerende, når de uværgeligt fører til dialektik. Sagen er nok den, at Kant havde indset fornuftens uundværlighed som metasyntetiserende, og derfor ikke blot kunne afskrive den. I stedet forsøger han at løse problemet, ved at tillægge fornuften en lidt vag funktion, som er for harmløs til rigtig at kunne anfægtes.

Selvom store dele af Hegels system er et opgør med Kant, er der på ingen måde tale om en kategorisk tilbagevisning af dennes filosofi. Sagen er den, at Hegel på grund af sin særlige tendentielle konception af filosofihistorien ikke anser tidligere filosoffer som helt galt afmarcheret, men som nødvendige skridt i retning af den absolutte ånds fuldbyrdede selverkendelse.¹⁴ Al tidligere filosofi bliver vurderet ud fra dets evne til at udtrykke den absolutte ånd, og denne evne er ifølge Hegel tiltagende med historiens udvikling. Kants filosofi er således udtryk for noget af det ypperligste pre-hegelianske filosofi, hvilket også kritikens store omfang vidner om. Da Hegel samtidigt anser sit eget system som kulminationen af denne udvikling, må det ifølge den dialektiske opfattelse også indeholde de væsentligste aspekter af Kants filosofi.¹⁵ Udviklingen er ikke blot historisk men tillige logisk, og Kants filosofi er følgelig at betragte som ikke alene et nødvendigt men ligeledes et næsten korrekt udtryk for ånden. Med en royal analogi kan man måske sige, at Kant er kronprinsen i Hegels kongedømme. Dette ses eksplicit i Hegels værker ved, at Kant ofte krediteres for store fremskridt i filosofien, men dog aldrig uden at der er et 'aber dabei'.¹⁶ I nogle tilfælde synes Hegel ligefrem at kunne finde en utvetydig kongenialitet imellem de to. Her tænker jeg på Hegels begejstring for visse elementer i Kritik der Urteilkraft, blandt andet forestillingen om en immanent teleologi, samt værkets generelle spekulative kvaliteter. Ligeledes finder han den triadiske inddeling af den rene forstand, med tredje kategori som syntese af de to foregående i hver gruppe, og Kants påstand om det tvingende i fornuftens dialektik sympatisk.

At det alligevel går galt for Kants filosofi, har ifølge Hegel flere forskellige årsager, og kritikken er trods hans egen filosofis udprægede systematik, heller ikke

---

¹⁴ Hertil kommer at Hegel var af den sunde hermeneutiske overbevisning, at kritik, for at være værdigfuld, må foretages ud fra en loyal og tilnærmet kongenial basis.

¹⁵ Hegels dialektik er netop kendetegnet ved at ophævelsen af et modsætningspar stadig indeholder begge modstridende momenter, idet ophævelsen netop skyldes momenternes egen indre negering af sig selv.

¹⁶ I relation til Hegels opfattelse af sine foregængere kan det være værd at bemærke, at på nogle punkter gjorde et lignende forhold sig gældende mellem Kant og Hume.

udpræget ensidig. Kritikpunkterne svinger meget i karakter lige fra de helt eksterne og principielle til de mere interne og konkrete. Da kritikens omfang samtidigt er stort, synes det, af hensyn til overskueligheden og systematikken, at være hensigtsmæssigt at opdele Hegels kritik i overordnede temaer. Dette ofrer imidlertid hverken fuldstændigheden eller nuancerne af kritikken på taksonomiens alter, idet de principielle indvendinger implicerer de mere konkrete. På denne måde håber jeg at få afdækket Hegels kritik tilfredsstillende, ud fra få udgangspositioner, passende til opgavens omfang og karakter. Dog vil jeg gøre opmærksom på, at jeg ved at bruge så få og brede temaer, uundgåeligt vil få overlappende problemstillinger.

Jeg har valgt at fremstille kritikpunkterne, så de i store træk følger kronologien i Kants kritiske projekt, det vil sige i forhold til henholdsvis udgangspunkterne for projektet, den transcendentale analytik og den transcendentale dialektik. Punkterne lyder som følger:

- 1) Er det kritiske projekt overhovedet muligt, og subsidiært i så fald hvordan?**
- 2) Opgøret med empirismen udebliver, og Kant broderer blot videre på samme fundamentale fejl.**
- 3) Kants prioritering af den endelige erkendelse overfor spekulativ erkendelse hviler på valg og ikke begrundelse.**

ad 1) Det kritiske projekts legitimitet og konsistens.

Et af de største problemer Hegel ser i Kants erkendekritik, er selve det erkendelsesteoretiske udgangspunkt, eller rettere det eksklusivt erkendelsesteoretiske udgangspunkt. Det er ikke selve forsøget på at redegøre for erkendelsen, men snarere metoden som den kritiske filosofi benytter sig af, Hegel finder problematisk. Hegel er for så vidt enig med Kant i, at udgangspunktet for

enhver filosofi må være en redegørelse for tænkningsformer i erkendelsen.¹⁷ Grunden til at projektet alligevel falder så uheldigt ud, skyldes ifølge Hegel at den erkendekritiske filosofi stadig indeholder empiristisk arvegods. Fælles for empiristerne og Kant er deres opfattelse af erkendelsen som et instrument eller et værktøj, som sandheden medieres igennem.¹⁸ I denne mediering sker der uvilkårligt en modificering¹⁹ af objektet for erkendelsen, og dermed opstår problemet, om hvorvidt erkendelsen er troværdig i forhold til det erkendte. Problemstillingen er en klassiker inden for erkendelsesteorien, og har ført mangt en filosof ud i skepticisme. Således ender empirismen også her med Hume, og Kants projekt er netop at undgå denne skepticisme, ved at opgive at bevise erkendeapparatets troværdighed overfor det erkendte, og koncentrere sig om selve *modificeringen* af dette. Selvom Kants metode til at løse problemet er forskellig fra den tidligere filosofi, er forudsætningerne ikke desto mindre de samme. Om dette skriver Hegel:

In der Tat setz sie etwas und zwar manches als Wahrheit voraus, und stütz darauf ihre Bedenklichkeiten und Konsequenzen, was selbst vorher zu prüfen ist, ob es Wahrheit sei. Sie setz nämlich **Vorstellungen** von dem **Erkennen** als einem **Werkzeuge** und **Medium**, auch einem **Unterschied unserer selbst von der diesem Erkennen** voraus; vorzüglich aber dies, dass das Absolute auf **einer Seite** stehe und **das Erkennen auf der andern Seite** für sich und getrennt von dem Absoluten doch etwas Reelles [sei], oder hiermit, dass das Erkennen, welsches, indem des ausser dem Absoluten, wohl auch ausser der Wahrheit ist, doch wahrhaft sei; eine annahme, wodurch das, was sich Furcht vor dem Irrtume nennt,

---

¹⁷ Enz. 41 Zusatz 1.

¹⁸ I begyndelsen af KrV.(B33) beskrives erkendelsen som middel (Mittel), og Kant opfatter selv det kritiske projekt for en propedeutik til erkendelsens organon. Se KrV. B24 ff.

¹⁹ Se f.eks. KrV. B178.

sich eher als Furcht vor der Wahrheit zu erkennen gibt.²⁰

Den kritiske filosofis teoretisk projekt, at undersøge erkendelsen som instrument, bliver altså ikke selv gjort til genstand for kritisk undersøgelse, og hviler således på en fordom. En fordom som ifølge Hegel fører til at muligheden for at erkende sandheden bliver smidt ud med badevandet og skaber en en unødigt dualitet. For ikke alene er denne isolering af erkendelsesteorien fra metafysikken i sig selv fejlagtig, men giver også Kant nogle problemer:

-For det første må erkendelsen gyldighed allerede må forudsættes inden undersøgelsen af sig selv, idet undersøgelsen ellers er meningsløs.

-På grund af den instrumentalistiske erkendekonception skelner Kant desuden fejlagtigt mellem erkendelsen som blot og bart værktøj, og erkendelsen som undersøgelse af dette værktøj (det erkendekritiske projekt), uden at tematiserer dette forhold yderligere.

-Da Kants erkendekritiske filosofi kun godtgør den intrumentalistiske side af erkendelsens gyldighed, bliver projektet, som konsekvens af skelnen mellem erkendelsen i undersøgelsen og erkendelsen som genstand for undersøgelsen, illegitimt.

Det kritiske projekt er belastet af en cirkel, i og med at undersøgelsen af erkendelsens gyldighed og grænser, sker ved hjælp af erkendelsen selv. Projektet er således enten ugyldigt på grund af dets refleksivitet, eller også må Kant redegøre for en differentieret erkendelse. Kant vælger en variant af sidstnævnte løsning, som dog ikke tematiseres tilstrækkeligt.

Karakteristisk for den kritiske filosofis bestræbelser, er at skelne mellem selve undersøgelsen af erkendeapparatet, og dets virkemåde som instrument for erkendelse. Dette er imidlertid ikke alene fejlagtigt hævder Hegel men også

---

²⁰ P.d.G. pp. 58-59.

inkonsistent. Selvom den kritiske filosofi undersøger de transcendentale aspekter af erkendelsen, opnår den ikke hermed en status hinsides empirisk erkendelse, men er selv udtryk for en erkendelse, der er underlagt selvsamme betingelser. Cirkelproblematikken udtrykker Hegel med den berømte svømmeanalogi:

...die Untersuchung des Erkennens kann nicht anders als *erkannt* geschehen; bei diesem sogenannten Werzeuge heisst *dasselbe* untersuchen nichts anderes, als es erkennen. Erkennen *wollen* aber, *ehe* man erkenne, ist ebenso ungereimt als der *weise* Vorsatz jenes Scholastikus, *schwimmen* zu lernen, *ehe er sich ins Wasser wage*.²¹

Den eneste måde dette problem eventuelt ville kunne løses på ud fra disse forudsætninger, var ved at operere med en form for metaerkendelse, i dette tilfælde en metakritik, som undgik disse refleksivitetsproblemer²², men Kant redegør intetsteds for en sådan metakritik i KrV. Sådan som værket fremstår, har da også den indlysende grund, at en sådan metakritik ville høre under illegitim erkendelse på grund af dens principielt manglende sensorisk data. Da al erkendelse uden sådant er transcenderende som konsekvens af Kants opgør mod den spekulative metafysik, er også muligheden af enhver form for metaerkendelse udelukket. På denne måde havner det projekt, der var tilegnet en afgrænsning og begrundelse af gyldig erkendelse, selv i gevaldige begrundelsesvanskeligheder. Det er slet og ret inkonsistent, idet demarkationen af erkendeapparatets gyldighed og grænser, selv transcenderer disse grænser. Hertil kommer at Kant med sin instrumentalistiske opfattelse af erkendelsen, principielt har afskåret sig fra enhver form for tilgang til virkeligheden *an sich*. Afdækningen af kategorierne vil således kun kunne foretages, sådan som de giver sig for erkendelsen, det vil med andre ord sige

---

²¹ Enz.10.

²² Hvorvidt dette i stedet involverer en begrundelsesregres, idet denne metaerkendelse selv skulle underlægges kritik osv., vil jeg ikke komme nærmere ind på her.

medieret af sig selv som aspekt af erkendelsen. Problematikken minder lidt om Wittgensteins analogi i forbindelse med privat regelfølge: Det svarer til at købe et ekstra eksemplar af morgenavisen, for at kontrollere om det der stod i det første var sandt.

Ikke desto mindre forudsætter Kant, at den erkendekritiske filosofi blotlægger erkendeapparatet, som det er an sich og ikke blot som Erscheinung.

ad 2) Den empiristiske arv

Som tidligere nævnt bebrejder Hegel den erkendekritiske filosofi for at have empiristiske lig i lasten. Selvom Kant efter eget udsagn, var blevet vækket fra sin dogmatiske slummer af Hume, og hans projekt tager sig ud som vishedens korstog mod dennes skepticisme, deler de alligevel mange forudsætninger. Kant er for eksempel i lighed med empiristerne meget utvetydig omkring erkendelsens oprindelse:

Dass alle unsere Erkenntnis mit der Erfahrung anfangen, daran ist gar kein Zweifel.²³

Desuden deler Kant og empiristerne opfattelse omkring distinktionen mellem stof og form, som henholdsvis det konkrete og det almene i erkendelsen. Enige er de også om, at erfaringsbegreberne i sidste ende stammer fra sansningen. Hume forklarer deres fremkomst, ud fra en lettere dubiøs associationspsykologi, og Kant ud fra forstandens syntetiserende funktion.

Det der skiller vandene hos Kant og Hume, er de ikke-empiriske begreber, som Hume henfører til vanens skaberkraft, og i henhold til sin tilbageføringsregler erklærer for ugyldige. I modsætning hertil, tilægger Kant, som led i sin restauration af filosofien, disse begreber en status af objektiv gyldighed, idet de

---

²³ KrV. B1.

tilhører forstandens aprioriske kategorier eller er direkte afledt heraf. Herved adskiller Humes og Kants opfattelse af ikke-empiriske begrebers sig med hensyn til deres status og genese.

Denne forskel imponerer dog ikke Hegel synderligt:

Weil dieses Element nun nicht aus dem Empirischen als solche herstammt, so gehört es der Spontanität des Denkens an oder ist a priori..[]..Dass sich in der Erkenntnis die Bestimmungen der Allgemeinheit und der Notwendigkeit finden, dies Faktum stellt der Humesche Skeptizismus nicht in Abrede. Etwas anderes als ein vorausgesetztes Faktum ist es in der Kantischen Philosophie auch nicht; man kann nach der gewöhnlichen Sprache in den Wissenschaften sagen, *dass sie nur eine anderere Erklärung jenes Faktums aufgestellt habe.*²⁴

Kants forklaring af forstandsbegrebernes genese formår ikke at begrunde deres eventuelle objektive nødvendighed og højere status end det sensoriske indhold. Begge aspekter er på lige fod fundet indenfor erkendelsen, idet han i lighed med Hume fejlagtigt slutter fra, at når forstandsbegreberne ikke giver sig anskueligt, må de være subjektets produkt. Ret beset er Kants løsning på Humes skepticisme kun en nuanceret variant af samme, og blot "en anden forklaring på samme forhold".²⁵ Hvad de ikke ser er at begreberne er det tilsynekommandes egentlige grund, såvel ontologisk som epistemologisk, og ikke blot subjektets syntetiserings'redskab'.

Hegel synes med andre ord ikke at kunne få øje på Kants såkaldte opgør med empiristerne i denne sammenhæng, og endnu engang giver dette empiristiske

---

²⁴ Enz. 40. Min fremhævning.

²⁵ Se E.J.Fleischmann: *Hegels Umgestaltung der Kantischen Logik*. pp.186-87. Her bør det indskydes, at Hegel til tider i sin iver synes at overdrive ligheden mellem Kant og empiristerne. F.eks. overser han forskellen mellem temporal og logisk prioritet i Kants redegørelse for forstandsbegrebernes forhold til empirisk erkendelse. Til forskel fra Hume er forstandsbegreberne netop aprioriske og ikke aposterioriske. Dog kan Hegel have ret i den pointe, at undersøgelsen af disse begreber ikke er udført grundigt nok.

arvegods Kants problemer. Overordnet set skyldes problemerne ikke blot denne arv, men i særdeleshed Kants mangel på grundprincip til at lede projektet systematisk. Den kritiske filosofi vakler således ikke blot på grund af et svagt fundament, men savner ligeledes en ledestjerne til at manøvrere sikkert efter, en rød tråd som kan holde enhver vilkårlighed stangen. Denne mangel giver Kant følgende problemer:

- Forstandens kategorier kan hverken bestemmes ud fra indhold eller internt i forhold til hinanden, men kun i relation til erfaringen.
- Forstandskategoriernes indhold og antal bliver vilkårligt.
- Konsekvensen af Kants redegørelse af forstandskategorierne er, at han ender med et ufuldstændigt objektbegreb, og havner i subjektivisme.

Ved at opretholde den empiristiske distinktion mellem erkendelsens stof og form bliver konsekvensen, at stoffet må være aldeles amorft og de formende funktioner helt tomme. Kant betoner da også i sin undersøgelse af anskuelsesformerne og forstandskategorierne, at de skal være helt rene, hvilket vil sige uden empirisk indhold. For kategoriernes vedkommende betyder det, at de som helt tomme ikke kan bestemmes med hensyn til deres indhold, men må profileres i forhold noget andet:

Diese Kritik geht jedoch nicht auf den *Inhalt* und das bestimmte Verhältnis dieser Denkbestimmungen gegeneinander selbst ein, sondern betrachtet sie nicht dem Gegensatz von *Subjektivität* und *Objektivität* überhaupt. Dieser Gegensatz, wie er hier genommen wird, bezieht sich auf den Unterschied der Elemente *innerhalb* der Erfahrung.²⁶

---

²⁶ Enz.41.

Bestemmelsen af kategorierne sker ikke autonomt i forhold deres indhold, men heteronomt i forhold til et givet sensorisk indhold ud fra den føromtalte sortering af subjektivt fra objektivt (stof og form). På denne måde bliver det svært at redegøre for de forefundne kategoriers nødvendighed og fuldstændighed, idet undersøgelsen synes at være behæftet med en form for vilkårlighed. Om dette skriver Hegel:

Bekanntlich hat es die Kantische Philosophie sich mit der *Auffindung* der Kategorien sehr bequem gemacht. *Ich*, die Einheit des selbstbewusstsein, ist ganz abstrakt und völlig unbestimmt; wie ist also zu den *bestimmungen* des ich, den Kategorien, zu kommen? Glücklicherweise finden sich in der gewöhnlichen Logik die *verschiedenen Arten des Urteils* bereits empirisch angegeben vor. Urteilen aber ist *Denken* eines bestimmten Gegenstandes. Die verschiedenen schon fertig aufgezählten Urteilsweisen liefern also die verschiedenen *Bestimmungen des denkens*. - Der *Fichtenschen* Philosophie bleibt das tiefe Verdienst, daran erinnert zu haben, dass die *Denkbestimmungen* in ihrer *Notwendigkeit* aufzuzeigen, dass sie Wesentlich *abzuleiten* seien.²⁷

På grund af kategoriernes tomme karakter som udelukker al bestemmelse, samt Kants mangel på princip eller system, ender afdækningen af forstanden i sidste ende med at hvile på begrebseksterne præmisser. For det første overtager Kant simpelthen den traditionelle logiks forskellige domstyper. For det andet kan kategorierne kun bestemmes ud fra et givent empirisk indhold, og ikke positivt ud fra kategorierne selv. Herimod invender Hegel, med Fichte, at tænkningens bestemmelser ikke bør udledes 'psykologisk-historisk'²⁸, men internt og ud fra et apriorisk princip. Hvis Kant vil afdække de transcendentale betingelser for erkendelsen, nytter det ikke at antal og indhold af forstandskategoriernes er af et

---

²⁷ Enz. 42.

²⁸ Se Enz. 41. På lignende vis kritiserer Hegel Kant for at spalte subjektets erkendeformåen op i forskellige evner (Vermögen), ud fra en tvivlsom empirisk-psykologisk fænomenologi. VGP pp.351 og 343, samt Enz.41.

vist vilkårligt tilsnit.²⁹

Ydermere kunne man hævde at en reducere af al erkendelse til en evne til at dømme i sig selv er problematisk, idet det indsnævrer menneskets erkendelse for voldsomt. For eksempel udelukker det visse former for førtematisk og såkaldt uudsigelig erkendelse, hvilket måske ikke er fænomenologisk evidente størrelser, men ikke desto mindre besidder en vis plausibilitet, og derfor bør tilgodeses af tvivlen.³⁰

Hertil kommer problemet med at forstå hvordan Kant overhovedet har tænkt sig at erkendelsens syntetisering skal foregå. Udgangspunktet for Kants kopernikanske vending er, at erkendelsen har to væsensforskellige men interdependente kilder, nemlig stoffet og formen. Stoffet er aldeles amorft og det formgivende element fuldstændig indholdstomt. I erkendelsen syntetiseres de to elementer og et objekt fremstår for subjektet. Problemet ved dette er blot at forklare denne syntese, idet Kant med sine bestemmelser af erkendelsens kilder, synes at have involveret sig i en form for toverdensproblem. Hvori ligger kimen eller princippet, der kan gøre syntesen mellem så tilsyneladende væsensforskellige elementer begribelig, og ikke blot en tom abstrakt formalisme? Uden et positivt 'angrebepunkt' eller anden formidling imellem stoffet og formen, fremstår syntetiseringen som i bedste fald vilkårlig, men Kant har på grund af sin definition af de to erkendekilder afskåret sig fra at bestemme dette punkt. Hvis stoffet selv besidder en slags rudimentær formning, en preepistemologisk 'opskrift' eller 'kodning', må Kant afstå fra sin antagelse om stoffets amorfi og dermed også dikotomien mellem fænomen og Ding an sich. Hvis Kant derimod tillægger erkendelsens egen formgivende funktion princippet for syntesen, synes den materielle side at blive overflødig og formningen kan følgelig ske efter subjektets for godt befindende. Konsekvent gennemført må den transcendentale idealisme

---

³⁰ Grunden til at Hegel ikke indvender noget sådant er, at han i lighed med Kant mener at al erkendelse er formidlet, altså i sidste ende begrebslig.

således slå over i enten transcendental realisme eller i en ren idealisme.

Umiddelbart må man konstatere, at Kant er havnet i en skakmat situation, og konsekvensen af hans skarpe skelnen mellem erkendelsens stof og form er en uovervindelig dualisme, hvor formidlingen mellem erkendelsens to elementer forbliver en gåde.

Da Kants projekt på den ene side er et opgør mod Humes skepticisme, men samtidig deler visse forudsætninger med empirismen, for eksempel den instrumentalistiske erkendekonception, bliver objektivitetsbegrebet spaltet, i et erkendelsteoretisk begrundet og et ontologisk begrundet. På den ene side udgøres objektiviteten af erkendelsens nødvendige a prioriske træk, men objektivitet kan også forstås, som alt det der slet og ret er bevidsthedstrascendent. Det subjektive er således i den første betydning sansedata, og i den anden alle erkendelsens aspekter:

Die Objektivität heisst hier das Element von Allgemeinheit und Notwendigkeit, d.i. von den Denkbestimmungen selbst, - dem sogenannten Apriorischen. Aber die kritische Philosophie erweitert den Gegensatz so, dass in die Subjektivität das Gesamte der Erfahrung, d.h. jene beiden Elemente zusammen, fällt und derselben nichts gegenüber bleibt als das Ding-an-sich.³¹

Da den egentlige objektivitet imidlertid må regnes for objektivitet i form af Ding an sich (og ikke blot intersubjektivitet), og denne objektivitet er negativt defineret som det principielt ikke erkendbare, havner Kant i en subjektiv idealisme. I og med at Kant har besluttet sig for (ved at fastholde en instrumentalistisk erkendekonception), at kategoriernes almenhed og nødvendighed kun besidder den inferiøre erkendemæssige objektivitet, kan han aldrig 'nå ud' til virkeligheden an

---

³¹ Enz. 41.

sich. Såvel det sensoriske indhold som selve den a priori formning bliver således subjektivt, i hver sin kantianske gradbøjning, og alle retsinstanser forbliver subjekt- immanent:

Ob nun schon die Kategorien ..[].. dem Denken als solchen zukommen, so folgt daraus doch keineswegs, dass dieselben deshalb bloss ein unsriges und nicht auch Bestimmungen der Gegenstände selbst wären. Dies soll nun aber nach Kants Auffassung der Fall sein, und seine Philosophie ist *subjektiver Idealismus*, insofern *Ich* (das erkennende Subjekt) sowohl die *Form* als auch den *Stoff* des Erkennens liefere - jenen als *denkend* und diesen als *empfindend*.³²

Selv mente Kant ikke at hans filosofi var subjektiv idealistisk, og det skyldtes at han opererede med en, om end ikke erkendemæssig tilgængelig, så dog ontologisk positivt eksisterende objektiv virkelighed.³³ Kant forsøger sågar, blandt andet ansporet af indvendinger mod A-udgaven af KrV, indirekte at bevise den ydre materielle verdens eksistens, ved hjælp af et såkaldt empirisk postulat samt en tilbagevisning af idealismen.³⁴ Kant formår dog ikke at godtgøre en materiel virkelighed. For eksempel antager Kant i sin empiriske realisme, at erkendelsens sanselige fakultet bliver afficeret (affiziert) af denne virkelighed i erkendelsen, hvilket må skulle forstås som et kausalitetsforhold. Da kausalitet imidlertid er en forstandskategori, er det et illegitimt prædikat at tillægge Ding an sich, og dette afficeringsforhold kan ikke begrunde en objektiv virkelighed. På samme måde går det med tilbagevisningen af idealismen. Kant hævder, at kun ved at forudsætte noget bestandigt uden for bevidstheden, som forskellige tidsfølger og

---

³² Enz. 42 Zusatz 3.

³³ Når jeg fremover benytter begrebet 'virkelighed' er det i betydningen det bevidsthedstrascendente eller Ding an sich.

³⁴ KrV. B265 ff.

begivenheder kan profileres i forhold til, kan man tidsbestemme. Problemet hermed er blot, at denne bestandighed grunder sig på forstandens substanskategori, og kan derfor ikke godtgøre nogen virkelighed an sich. Endnu engang er der blot tale om en ekstrapolation.

Heller ikke Kants negative definition af Ding an sich formår at begrunde nogen bagvedliggende objektiv virkelighed, men overtræder blot beføjelserne for hvad Kant kan udtale sig om. I og med Kant at definerer denne objektivitet i opposition til alt bestembart, som det principielt erkendelsestrascendente, så giver han ipso facto en bestemmelse af Ding an sich. Hegel hævder, at selv om Ding an sich er en tom og ubrugelig bestemmelse³⁵, er det alligevel et produkt af forstanden, og dermed ikke et intet for Kant. I og med at man intet kan sige om das Ding an sich, har man allerede sagt noget:

Ebenso einfach aber ist die Reflexion, dass dies *caput mortuum* selbst nur das *Produkt* des Denkens ist, eben des zur reinen Abstraktion fortgegangenen Denkens, des leeren Ich, das diese leere Identität seiner selbst sich zum *Gegenstande* macht. Die *negative* Bestimmung, welsche diese abstrakte Identität als *Gegenstand* erhält, ist gleichfalls unter den Kantischen Kategorien aufgeführt und ebenso etwas ganz Bekanntes wie jene leere Identität. - Man muss sich hiernach nur wundern, so oft wiederholt gelesen zu haben, man wisse nicht, was das *Ding-an-sich* sei; und es ist nichts leichter, als dies zu wissen.³⁶

I og med at Ding an sich blot er en refleksion af subjektets egen abstrakte identitet, er den lige så begribelig som den transcendentale apperception.

ad 3) Forstandens prioritet over fornuften.

---

³⁵ Hegel havde forøvrigt lignende indvending imod både romantikernes og Schellings begreb om det absolutte.

³⁶ Enz. 44.

På trods af Kants eksemplariske indføring af distinktionen mellem forstand og fornuft, samt hans påpegelse af uundgåeligheden af fornuftens dialektik, formår han aldrig selv at forstå vigtigheden og potentialet af disse filosofiske landvindinger, hævder Hegel. Problemet er ikke så meget, at Kant mangler de nødvendige 'remedier' til at opnå den absolutte erkendelse. I den transcendentale dialektik har han selv godtgjort nødvendigheden af fornuftens mere spekulative virksomhed som dannende transcendentale ideer til brug for erkendelse af totaliteter. Ideer som netop kunne befordre erkendelsen af det absolutte. Ligeledes har Kant indset dialektikkens nødvendighed, men ser det beklageligvis som et symptom og henfører det til fornuftens naturanlæg. Alt sammen fordi Kant på forhånd har afgrænset fornuftens erkendeformåen, og således prioriteret forstanden over fornuften. En prioritering der både er ubegrundet og forkert, og kunne formuleres som en dobbelt kritik:

-Prioriteringen af forstanden over fornuften og hermed afgrænsningen af erkendelsen til en endelig rækkevidde forbliver ubegrundet og blot en dogmatisk antagelse hos Kant.

-Afgrænsningen er i sidste ende forkert og inkonsistent.

Det destruktive aspekt ved den kritiske filosofi, opgøret med rationalismens dogmatiske metafysik, som finder sted i den transcendentale dialektik, er et forsøg på at tilbagevise enhver form for spekulativ filosofi.³⁷ Kant redegør for hvorledes produktionen af de transcendentale ideer blot er en nødvendig følge af fornuftens naturanlæg, og ikke bør foranledige konstitutivt brug. For ikke nok med at de transcendentale ideer mangler ontologisk forankring, de fører samtidigt uvilkårligt fornuften ud i dialektiske vanskeligheder. Denne dialektik begrundes af Kant med, at

---

³⁷ I hvert fald enhver ukritisk positiv brug af fornuftens imperialistiske tendenser. Selve fornuftens metasyntetiserende funktion er, som tidligere anført, uundværlig som heuristisk værktøj blandt andet indenfor videnskaberne.

fornuften i de transcendentale ideer løsriver sig fra anskuelsen, og transcenderer erkendelsens legitime område. Det er med andre ord en 'funktioneringsfejl' i selve fornuften, der foranlediger dialektikken og ikke erkendelsens genstand.

Herimod indvender Hegel, at Kant ubegrundet forudsætter virkeligheden an sich er modsætningsfri. Antagelsen er ubegrundet fordi Kant netop har afskåret sig fra enhver erkendelse af virkeligheden an sich, og derfor ikke er i stand til at afgøre hvor vidt der er korrespondens imellem denne og erkendelsen. Afskrivelsen af isomorfi imellem erkendelsen og den bevidsthedstrascendente virkelighed er altså alene baseret på den antagelse, at i og med at fornuften er dialektisk, kan den ikke befordre en adækvat erkendelse af virkeligheden, idet denne essentielt er modsigelsesfri:³⁸

Dieser Gedanke, dass der Widerspruch, der am Vernunftigen durch die Verstandesbestimmungen gesetzt wird, *wesentlich* und *notwendig* ist, ist für einen der wichtigsten und tiefsten Fortschritte der Philosophie neuer Zeit zu achten. So tief dieser Gesichtspunkt ist, so trivial ist die auflösung; sie besteht nur in einer Zärtlichkeit für die weltlichen Dinge. Das weltliche Wesen soll es nicht sein, welsches den Makel des Widerspruchs an ihm habe, sondern derselbe *nur* der denkenden Vernunft, dem *Wesen des Geistes* zukommen..[]..Aber wenn nun das weltliche *Wesen* mit dem geistigen *Wesen* verglichen wird, so kann man sich wundern, mit welcher Unbefangenheit die demütige Behauptung aufgestellt und nachgesprochen worden, dass nicht das weltliche Wesen, sondern das denkende Wesen, die Vernunft, das in sich widersprechende sei.³⁹

Problemet ved Kants behandling af dialektikken er, at hans syn på kategorierne er

---

³⁸ Følgende indvending stammer fra Hegels kritik af Kants såkaldte antonomier, og danner det videre grundlag for min redegørelse. Antonomier er modstridende teser om verdens beskaffenhed, som er dannet af syntetiske domme a priori, ud fra kausalitetskategorien. De er kendetegnet ved at synes lige indlysende og nødvendige, idet både tesen og antitesen henviser til fornuften som sidste retsinstans.

³⁹ Enz. 48.

alt for statisk og rigidt.⁴⁰ Kant er ifølge Hegel ikke i stand til at se, at dialektikken stammer fra virkeligheden og begreberne selv, som en indre konstruktiv dynamik, men holder fast ved, at modsætninger må skyldes fejl i fornuftens virke.⁴¹ Dette er imidlertid en fejlagtig slutning, og hviler kun på en fordom om at virkeligheden selv er modsætningfri.⁴² Kant vælger simpelthen at stække den absolutte erkendelses vinger ved at (be)slutte, at når fornuften er dialektisk, og virkeligheden essentielt er modsætningsfri, kan fornuften ikke afdække denne virkelighed.⁴³

Grunden til at man med rimelighed kan tale om et decideret valg er ikke alene at Kant udtaler sig illegitimt om en virkelighedens beskaffenhed, men ligeledes fordi han selv har indladt sig på at tale om nødvendigheden af ideer, men senere alligevel prøver at omgå dem. Kant diskuterer selv problemstillingen, om hvorvidt ideerne er for 'store' til erfaringserkendelsen, eller det er erfaringserkendelsen som er for 'lille'. Hans løsning er, at prioriteringen må være således at ideerne skal tilpasse sig erfaringen, analogt til at en jakke skal tilpasses bæreren, og ikke omvendt.⁴⁴ Hertil siger Hegel, at dette blot er et udtryk for Kants favorisering af forstanden, og ikke et argument imod fornuftens evne til at afdække virkelighedens væsen.⁴⁵ I sidste ende hviler Kants afvisning af fornuftens ideer på en gedigen cirkelslutning. Når Kant først har defineret ideerne som fornuftens eget

---

⁴⁰ Det er netop betoningen af det statiske og nødvendige ved kategorierne, som er Kants våben mod Hume og hele essensen af dette opgør.

⁴¹ Af samme grund bliver Kants version af dialektikken fastlåst i, hvad Hegel kalder en negativ uendelighed, hvor der blot oscilleres mellem to ubevægelige og uforenelige poler. Hvis man ikke som Kant fastholder den endelige erkendelse på dogmatisk vis, viser denne dialektik vejen frem mod en anden og højere form for fornuft:

Die wahre und positive Bedeutung der Antinomien besteht nun überhaupt darin, dass alles Wirkliche entgegengesetzte Bestimmungen in sich enthält und dass somit das Erkennen und näher das Begreifen eines Gegenstandes eben nur soviel heisst, sich dessen als einer konkreten Einheit entgegengesetzter Bestimmungen bewusst zu werden. (Enz. 48 Zusatz)

⁴² Når virkeligheden som Ding an sich er fuldstændig ubestemt, må den samtidig være fuldstændig modsigelsesfri.

⁴³ På grund af den decisionistiske karakter af Kants afskrivelse af isomorfi imellem virkeligheden an sich og erkendelsen, kalder Hegel ofte den kritiske filosofi for dogmatisk subjektivism.

⁴⁴ KrV. B517-18.

⁴⁵ J.E.Smith: Hegel's Critique of Kant, pp.454-460, fra Review of Metaphysics, vol. XXVI, no. 3 1973.

produkt og derfor essentielt ikke-empiriske, kan han ikke bagefter meningsfuldt afprøve deres gyldighed ud fra hvorvidt de kan forekomme empirisk. Det vil med andre ord sige, at svaret til dialektikkens undersøgelse af metafysikkens mulighed allerede gives i analytikken. I øvrigt er det heller ikke en rimelig fordring af det uendelige eller absolutte, at det skal give sig empirisk. Det er ifølge Hegel netop det absoluttes kvalitet at transcendere den inferiøre empiriske erkendelses kontingens.

Hegel har også en anden indvending mod Kants regørelse for fornuftens formåen. Ikke alene er indskrænkningen af den menneskelige erkendelse til endelige forhold i sig selv uønskelig, men argumentet derfor er desuden inkonsistent. Som en variation af kritikken af Kants jonglering med et objektivitetsbegreb uden indhold, i form af *Ding an sich*, hævder Hegel at begrænsningen af erkendelsen udføres ved hjælp af en illegitim demarkation. Kant skaber en unødigt dualitet, ved selv at overskride grænsedragningen:

Als *Schranke*, Mangel wird etwas nur gewusst, ja empfunden, indem man zugleich darüber *hinaus* ist..[.]..Schranke, Mangel des Erkennes ist ebenso nur *als* Schranke, Mangel bestimmt durch die *Vergleichung* mit der *vorhandenen* Idee des Allgemeinen, eines Ganzen und Vollendeten. Es ist daher nur Bewusstlosigkeit, nicht einzusehen, dass eben die Bezeichnung von etwas als einem Endlichen oder Beschränkten den Beweis von der *wirklichen Gegenwart* des unendlichen, Unbeschränkten enthält, dass das Wissen von Grenze nur sein kann, insofern das Unbegrenzte *diesseits* im Bewusstsein ist.⁴⁶

Indvendingen er en klassiker og går på det forhold, at man ikke positivt kan foretage en grænsedragning, uden at man samtidig, for at kunne bestemme dens

---

⁴⁶ Enz. 60.

placering, må kende til begge sider

af grænsen. Kant gør sig således skyldig i en performativ selvmodsigelse, ved at demarkere menneskets erkendeformåen.

Diskussion

Der er to aspekter i Hegels kritik, som bør behandles separat. Det ene er den interne kritik, som har til formål at gøre opmærksom på 'fodfejlene' i Kants udførelse af det kritiske projekt, ud fra de givne forudsætninger. Det andet, og i mine øjne egentlige interessante, aspekt af kritikken, den eksterne, foregår på et anderledes niveau og har mest karakter af en metakritik. Her kommer den virkelige forskel på Hegel og Kants filosofiske grundopfattelser rigtigt til skue, og dermed fundamentet til den egentlig diskussion omkring filosofisk begrundelse. En diskussion der ikke blot er af filosofi- og idehistorisk interesse, men på grund af Kant og Hegels kolossale virkningshistorier samt emnets grundlæggende karakter er stadig og måske evig aktuel.

Denne diskussion vil således forme sig som dels en vurdering af Hegels interne kritik af Kants erkendelsesteori, og dels en diskussion af de to filosofers grundsynspunkter, med afsæt i Hegels mere principielle indvendinger.

Hegels interne kritik

Som en drilsk åbningskommentar kunne man indvende imod Hegel, at al hans kritik af Kant er uberettiget. Hermed mener jeg, at Hegel med sin særlige opfattelse af filosofihistorien som en nødvendig aflejring af åndens tiltagende selverkendelse, eo ipso har afskåret sig fra decideret at kritisere sine foregængere, men må nøjes med at konstatere deres uformåen og utilstrækkelighed. For at være konsekvent må han afholde sig fra at komme med sure opstød og ad hominem-lignende indvendinger, og blot forklare og beskrive åndens teleologiske udvikling.

Når nu dette er sagt, vil jeg straks betone, at Hegels interne kritik af Kant i øvrigt synes at være på sin plads. Overordnet kan den inddeles i to hovedindvendinger, som går på 1) det kritiske projekts refleksive inkonsistens, og 2) projektets inkonsistens som følge af den ekstern demarkation af erkendelsens legitime område.

ad 1) Som jeg tidligere var inde på, er den eneste mulighed for at undslippe en ondartet refleksivitet, enten at operere med differentieret erkendelse eller i det mindste udforme en knapt så eksklusiv erkendelsesteori. Hvis Kant havde redegjort for en form for metaerkendelse, eller blot skabt plads for et højere epistemisk niveau, ville den kritiske fornuft have haft spillerum. En anden mulighed var at inkorporere fornuftkritikken i en ikke-differentieret, men mere 'large' erkendelsesteori, hvor der er levnet plads til andet end empirisk erkendelse. Sådant som den erkendekritiske filosofi imidlertid er udformet med betoningen af sensorisk indhold i enhver gyldig erkendeakt, må man konkludere, at projektet er inkonsistent.

ad 2) At Kant gør sig skyldig i at overskride grænserne for erkendelsens formåen ved at sætte disse, er tildels rigtigt. Grunden til mit forbehold skyldes, at Kant ikke er entydig i sin brug af begrebet Ding an sich, og rimeligheden af Hegels kritik afhænger af hvilken tolkning man ligger på dette begreb. I afsnittet om forskellen på *nuomena* og *phaenomena*,⁴⁷ skelner Kant imellem to betydninger af Ding an sich, henholdsvis en negativ og en positiv. Ding an sich som et negativt defineret begreb, er i betydningen løsrevet sanselig anskuelse og den positive definition af begrebet er Ding an sich det, der ikke er givet sanseligt, men som kan skues intellektuelt. Kant betoner at Ding an sich, i den negative definition, kun er et grænsebegreb og derfor ikke kan tillægges nogen positiv status. Hvis dette er tilfældet er Ding an sich et sundt begreb og erkendelsens grænse er derved trukket internt. For så vidt har Hegel blot skudt noget i skoene på Kant, ved at beskylde

---

⁴⁷ KrV. B294-315.

ham for at benytte Ding an sich som et positivt abstrakt forstandsprodukt. Problemet er blot at Kant ikke lige konsekvent hele tiden i sin brug af Ding an sich, i og med at han for eksempel synes at tage for givet, at der ikke består isomorfi imellem virkeligheden og erkendelsen. Det ligger ifølge hans egen teori uden for menneskets erkendeformåen at afgøre et sådant spørgsmål om korrespondence, og antagelsen snerper i retning af en positiv bestemmelse af Ding an sich.

Hegels eksterne kritik

Når man skal vurdere Hegels mere principielle indvendinger imod Kants erkendekritiske projekt, vil det uværgeligt udvikle sig til en diskussion om filosofiske grundprincipper og positioner, idet vi dermed bevæger os ind på lidt mere gyngende grund. I modsætning til den mere konkrete kritik som i nogen grad er afgørbar, synes denne diskussion at gribe selve problemets rod, den filosofiske begrundelse. Af samme grund vil jeg heller ikke føre diskussionen minutiøst på baggrund af de to antagonisters konkret udviklede filosofier ud fra den dristige overbevisning, at jeg i hvert fald har vist utilstrækkeligheden af Kants teoretiske projekt, og samtidig håber at kunne bejle til en forståelse for at betegne Hegels system som delvist fejlagtigt. I stedet vil jeg koncentrere mig om de grundlæggende argumenter for og essensen af deres respektive positioner, kritisk transcendentalfilosofi og spekulativ idealisme.

Hegel er for så vidt enig med Kant i, at enhver filosofi bør tage sit udgangspunkt i en undersøgelse, af de begreber der indgår i erkendelsen. Enigheden ophører dog hurtigt når talen falder på *hvordan* denne undersøgelse skal eksekveres og yderligere når det drejer sig om karakteren og den ontologiske status af disse begreber. Spørgsmål om hvorvidt undersøgelsen skal være hermetisk erkendelsesteoretisk og 'hvorfra' bestemmelsen af begreberne skal foregå melder sig hurtigt.

Hegel beskylder Kant for, i tråd med den kristne tro at gøre sig skyldig i hykleri ved at afskrive erkendelsen af det absolutte for at lune sig i indre hovmod. Dertil ville Kant sandsynligvis replicere, at Hegel med sin uhyre prætentiose - ja nærmest megalomane erkendelsesteori falder tilbage i førkritisk metafysik.

Der synes at være en vis rimelighed i at beskyldte Kant for at være lidt for hurtigt til at afskrive korrespondence mellem erkendelsens begreber og virkelighedens beskaffenhed, og dermed muligheden for at bedrive metafysik. Dels fordi han ikke er i stand til at afgøre denne overensstemmelse, og dels fordi dette er lidet plausibelt ud fra hans egne præmisser. Kant laver den klassiske fejl, at slutte fra overbevisningen om at vi kun har kendskab til erkendelsens kategorier, til at disse er anderledes end den bevidsthedstrascendente virkelighed. Sagen er den at Kant, i lighed med den erkendelsesteoretisk solipsisme og skepticisme, på trods af sine store begrundelsesanstrengelser, lige så vel kunne postulere en isomorfi som ikke.⁴⁸ Det er jo netop essentielt set et ikke erkendbart forhold.

I stedet må man tage mildere argumentationskrav i brug, og begynde at give plads til plausibilitet. Noget taler for, at der ikke er vandtætte skotter mellem subjektet og virkeligheden 'udenfor', at subjektet og den overforstående verden ikke er essentielt forskellige (forskellige i *alle* henseender). For eksempel er det, som tidligere nævnt, sværere at forstå hvordan subjektet formår at syntetisere det udefra kommende stof, hvis der ikke består en eller anden form for isomorfi. Der må bestå en overensstemmelse eller 'overlapping' af mindst eet fælles karaktertræk, mellem erkendelsen begreber, og virkelighedens natur. Hertil kunne man indvende at det blot er kontingente forhold som gør sig gældende, for eksempel biologisk eller psykologisk begrundet, og at syntetiseringen i streng forstand er vilkårlig.⁴⁹ Ud over at være selvrelativerende til en vis grad,

---

⁴⁸ I den forbindelse kan være interessant at notere sig, at det oftest er kravet om streng erkendelsesmæssig sikkerhed, der fører til netop solipsisme og skepticisme.

⁴⁹ I den forstand at vores begreber kan reduceres til en evolutionistisk funktion, eller at de blot forklares ud fra menneskets kontingente psykologiske indretning.

synes lignende indvendinger desuden at være oppe imod det faktum, at erkendelsen udviser en overbevisende stabilitet og konsistens. Til at imødegå dette forhold må de således flankeres af en antagelse om *systematik* i erkendelsens transformering af sansedata, og allerede hermed synes en *helt* amorf virkelighed at være afskrevet. Der må være noget der 'styrer' denne systematik. Overfor epistemologiske evolutionister kunne man derfor hævde, at det sandsynligvis er fordi erkendelsen 'passer' på virkeligheden, at den er opportun. Afvises helt kan disse relativistiske indvendinger dog ikke, men kun tentativt problematiseres.

Herfra og til som Hegel at hævde, at subjektets og resten af virkelighedens begreber er restløst sammenfaldende, synes dog imidlertid heller ikke rimeligt. Foreksempel kan man sagtens forestille sig, at der er ontologiske forhold, som ikke er åbne for den menneskelige erkendelse, ikke engang i form af en højt udviklet filosofisk ånd. Det er på ingen måde urimeligt at antage, at den bevidsthedstrascendente virkelighed⁵⁰ er uhyre kompleks og subjektets erkendelse deraf blot et stiliseret aftryk. Her er det så at spørgsmålet om karakteren af subjektets henholdsvis virkelighedens begreber melder sig for alvor. I store træk er forskellen på Kant og Hegels opfattelse af begreber, at de for førstnævnte er statiske og for sidstnævnte dynamiske. Jeg kan kun give Hegel ret i at virkeligheden er dynamisk, hvilket jeg også tror at Kant ville, hvis han turde udtale sig derom, men jeg er ikke sikker på, at det er på grund af en indre modsætning i virkeligheden, altså en begrebslig dynamik. Modsætningsforhold forekommer sandsynligvis ikke i tingene selv, men kun i beskrivelsen af dem og de tre logiske grundprincipper gælder ikke kun for den menneskelige erkendelse. En erkendelse som i og med at den kan være modsætningsfyldt, netop derfor synes at bero på statiske begreber. Hvis disse var udpræget dynamiske og plastiske, ville de ophæve hinanden, hvorved modsætningen blot ville være en momentan forteelse. Dette synes imidlertid ikke at være tilfældet med erfaringen af verden. Hvad angår

---

⁵⁰ Påtrods af det problematiske i dette udtryk i forhold til Hegels antagelse om den absolutte ånd benytter jeg det alligevel i den gængse betydning.

dynamikken synes jeg ligeledes, at det er vanskeligt at se, hvordan et begreb af indre nødvendighed 'glider' over i sin modsætning, for derefter at blive syntetiseret med samme.⁵¹ Man kunne godt forestille sig en simplificeret kognitionsfilosofi, der rent neurofysiologisk forklarede denne 'glidning' ved, at når et begreb er utilstrækkeligt til at beskrive verden, begynder hjernen en søgning søgning ud af andre muligheder, startende med modsætningen og så videre til mere differetierede underordnede begreber. Således er dynamikken ikke apriorisk, men empirisk og skyldes blot et polært fungerende neurologisk netværk. Her kunne man nævne en pointe,⁵² som en variation af hvad Hegel selv og senere Nietzsche og Adorno har været inde på, at det rent etymologisk ligger i ordet 'begribe', at man griber et forhold og fastholder det i erkendelsen. Det statiske i erkendelsen er altså denne 'træden ud' af perceptionernes strømmen, hvorved erkendelsens objekt kan fikseres. Hegels pointe er selvfølgelig, at det flukturerende er det uvirkelige, og at det man begriber er det tilgrundliggende begreb (deraf ordet begribe), men dette udelukker ikke, at eksemplet kan benyttes til at argumentere for kategoriernes statiske karakter, snarere tværtimod.

Hvad angår undersøgelsen af erkendelsens begreber, kan man kun give Hegel ret i, at den hverken kan eller bør foretages fra et eksternt standpunkt.⁵³ Dels for at opnå konsistens og dels for at undgå den begrundelsesregres som involveringen af en metaerkendelse ofte medfører. Til dette skal dog siges, at jeg ikke kan tilskrive mig en opfattelse af erkendelsen som udelukkende baseret på begreber. Uden at blive mystiker synes jeg godt, at man kan argumentere for visse former for ikke begrebslig erkendelse og at en undersøgelse af den menneskelige erkendelse i

---

⁵¹ Jeg er klar over utilstrækkeligheden af denne udlægning af Hegels logik, men da diskussionen kun går på begrebernes dynamik, benytter jeg en forenklet model.

⁵² For god ordens skyld vil jeg gøre opmærksom på, at jeg hverken er generel tilhænger af filologisk argumentation i sådanne diskussioner og i særdeles ikke de alt for tendentielle. Jeg benytter blot af retoriske grunde 'fjendens' argument i altereret form. Ligeledes bør det anføres at de nævnte filosoffer ikke er ude i samme ærinde, og at min poite hviler mest op af Nietzsche.

⁵³ Et synspunkt som også er at finde i den transcendentale filosofis egne rækker bl.a. hos Strawson og Husserl.

højere grad bør involvere fænomenologiske analyser. Det er næppe sandsynligt at man kan oprulle hele menneskets erkendeformåen udtømmende med en apriorisk analyse af erkendelsens begreber startende med 'væren'. Med risiko for at være usportslig,⁵⁴ kunne man indvende, at alene det faktum at Hegels logik er så vanskelig at følge, skyldes formodentligt ikke kun manglende udvikling af ånden, men at systemet er fremkommet med 'vold' og har en karakter af efterrationalisering.

Afsluttende bemærkninger

Som jeg håber at have vist er den største del af Hegels interne kritik af Kants erkendekritik berettiget, og mange af indvendingerne er da også gået hen og blevet kanoniske. Kants projekt er simpelthen temmeligt hullet og inkosistent, og da det samtidig efterlader mennesket indenfor en erkendelsesmæssig beseglet hermetisk skal, er der ikke meget der taler for ukritisk at hoppe på den kantianske vogn. Hvad angår de mere principielle spørgsmål, er berettigelsen af Hegels kritik knapt så indlysende. Hvor området for gyldig erkendelse hos Kant er for eksklusivt, er det til gengæld for inklusivt hos Hegel. Kant nedprioriterer den metafysiske erkendelses rækkevidde for meget, og Hegel giver den i modsætning hertil lidt for stort råderum. Diskussionen omkring erkendelsens evne til at afdække virkeligheden er meget central, men samtidighed også uhyre vanskelig.

Argumenterne for og imod

bliver let abstrakte og uafgørbare, og i sidste ende funderet på intuition, grundopfattelser, plausibilitet og andre ikke yderligere begrundede eller begrundende indlæg i debatten. For så vidt at både induktion og deduktion har spillet fallit, som eksklusivt slutningsprincip, synes jeg ikke at man bør beklage at

---

⁵⁴ En slags omvendt ad hominem argument. Dog vil jeg ikke som andre filosoffer, der sandsynligvis tilskyndet af afmagt over manglende intellektuel formåen til at forstå Hegel, har beskyldt ham for at være sindsyg og det der er værre.

man tager abduktion i brug. I den forstand er ingen tvivl om at jeg finder Kants projekt sobert, og føler at han, trods den erkendekritiske filosofis interne aporier, bør krediteres for sine bedrifter. Ligeledes vil jeg heller ikke afskrive Hegels ideer totalt, idet de rummer mange vigtige indsigter. Dog vil jeg hævde at systemet nok bedst benyttes plastisk og ikke som et alt eller intet. Til det ofte stillede spørgsmål: Kant oder Hegel, kan jeg derfor kun svare: Weder Kant noch Hegel.

Litteraturliste

Værker:

B.Burkhardt: Hegels kritik an Kants theoretischer Philosophie.
München 1989.

I.Görland: Die Kantkritik des jungen Hegel.
Frankfurt am Main 1966.

G.W.F.Hegel: Enzyklopädie der philosophischen
Wissenschaften. Frankfurt am Main 1970.

M.J.Inwood: Hegel. London 1983.

I.Kant: Kritik der reinen Vernunft.
Frankfurt am Main 1996.

F.Peddle: Thought and Being. Washington 1980.

Artikler:

Konrad Cramer: Kant oder Hegel - Entwurf einer Alternative.
Kant oder Hegel? Stuttgart 1983.

E.J.Fleischmann: Hegels umgestaltung der Kantischen logik.
Hegel-Studien 3-4 (Red. F.Nicolin & O.Pöggeler)
Bonn 1965.

G.W.F.Hegel: Indledning til Phänomenologi des Geistes.
Hamburg 1988.

G.W.F.Hegel: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie
Bd.3 pp.329-388. Frankfurt am Main 1971. G.W.F.Hegel:
Indledning til Wissenschaft der Logik.
Düsseldorf 1985.

John E. Smith: Hegels Critique of Kant. Review of Metaphysics
vol.XXVI, no.3 1973.

